

**Pyrrha Singerling  
&  
Krista van Slageren**

# **computer en onderwijs**

**DE TEKSTVERWERKER:  
WAT DOE JE ERMEE,  
WAT KAN JE ERMEE?**

---

*In de serie 'Computers en Moedertaalonderwijs' dit keer een artikel over de basisschool. Over een paar jaar zal ook daar de computer gemeengoed zijn. Daarom onderzochten Pyrrha Singerling en Krista van Slageren in het kader van hun doctoraalscriptie onderwijskunde op welke manier de tekstverwerker in het taalonderwijs op de basisschool gebruikt kan worden. Zij ontwikkelden een aantal stelopdrachten die gedurende een aantal maanden door leerlingen van de midden- en bovenbouw werden uitgevoerd. Hier beschrijven zij hun ervaringen.*

---

## **Inleiding**

In dit artikel worden eerst de motieven genoemd die aangeven waarom de tekstverwerker bij het stelonderwijs gebruikt kan worden. Vervolgens komen enkele factoren aan de orde die het gebruik gunstig kunnen beïnvloeden. Voordat de stelopdrachten worden beschreven, gaan we nader in op een aantal kenmerken van het Freinet-onderwijs die invloed hadden op ons onderzoek. Aan het eind van het artikel volgen dan nog enkele aandachtspunten voor leerkrachten die de tekstverwerker in hun stelonderwijs willen gebruiken, zodanig dat hij iets aan hun onderwijs toevoegt.

## **Motivatie**

Er zijn zeker vier redenen te noemen die het gebruik van een tekstverwerker in het onderwijs zouden kunnen rechtvaardigen.

1) Het is mogelijk om teksten te maken en te bewerken (invoegen, verplaatsen van regels of alinea's, etc.) op een wijze die ver uitstijgt boven die van, zelfs elektronische, typemachines. 2) Het tekstverwerkingsprogramma motiveert leerlingen tot schrijven en reviseren van teksten. Veel leerlingen die niet van stellen houden, vinden schrijven op de computer wel leuk. Overschrijven hoeft niet meer en verbeteren gaat erg eenvoudig. Een ander motiverend element — dat versterkt wordt door de aanwezigheid van het beeldscherm — is de mogelijkheid om samen aan een tekst te schrijven. 3) Basisschoolleerlingen kunnen kennis maken met de computer als een van de aspecten van de burgerinformatica. Een tekstverwerkersprogramma heeft op andere programma's voor dat de leerlingen er greep op hebben. Het programma doet wat zij willen. Veel van de op scholen gebruikte software bestaat uit 'drill and practice' programma's. Leerlingen

die hiermee werken, hebben geen invloed op de inhoud. Je zou kunnen zeggen dat het programma bepaalde oefeningen/leerstof met hen 'doet'. 4) Een doelstelling van burgerinformatica is de angst en/of het ontzag voor computers te doen verdwijnen. Wat zou beter tot de demystificatie van de computer bijdragen dan hem te gebruiken als een stuk gereedschap?

---

*Wat is het verschil tussen gewoon typen en typen op de computer?*

R: De computer is een soort elektronische typemachine, maar dan ietsjes anders. Je ziet het op het scherm.

G: Je ziet het op het scherm en dat is leuk. Je kan dingen weer wegwissen. Je leert allemaal nieuwe truckjes op de computer. Het is gewoon anders dan gewoon typen.

A: Als je een fout maakt op de computer dan kun je hem zo weer weghalen. Dan krijg je geen vlekken. Dan wordt het keurig.

---

Het voordeel van de tekstverwerker (boven typemachine en pen) is het makkelijk kunnen schrijven en bewerken van tekst. Het ligt dan ook voor de hand om de tekstverwerker *daarvoor* te gebruiken! Een leerkracht die er over denkt om de tekstverwerker in zijn/haar onderwijs een plaats te geven, zal zich moeten afvragen: Wat kan nu niet en met de tekstverwerker wel? Of: Wat kan eventueel verbeterd worden door gebruik te maken van de tekstverwerker?

### Bevorderende factoren

Een van de belangrijkste doelen van het stelonderwijs op de basisschool is het ontwikkelen van een blijvende motivatie tot schrijven bij de leerlingen. We denken dat op onze onderzoeksschool een gunstig klimaat heerst voor stelonderwijs met een tekstverwerker want:

- Leerlingen krijgen de ruimte te schrijven over eigen belevingen en zijn zodoende gemotiveerd om zich zo precies mogelijk uit te drukken.
- Er is ruime aandacht voor tekstbespreking. Door het bespreken van teksten weten de leerlingen dat voor het verkrijgen van een goede tekst vaak veel veranderingen en verbeteringen nodig zijn.

- De leerlingen schrijven functionele teksten. Omdat de tekst een doel heeft, zullen de meeste leerlingen er voor ijveren er iets goeds van te maken.

### Teksten en besprekingen bij Freinet-onderwijs

Ons onderzoek heeft plaatsgevonden op een Freinetbasisschool. De opdrachten voor de tekstverwerker zijn dan ook ontleend aan het taalonderwijs zoals dat op deze Freinetschool vorm wordt gegeven. Enige uitgangspunten van dit normaal functionele onderwijs zijn:

- De leerlingen *schrijven over zaken die hen bezighouden*.
- Het schrijfonderwijs is *nauw verbonden met andere leerstofgebieden*.
- *Teksten van leerlingen zijn uitgangspunt voor onder meer taal oefeningen*.
- In allerlei taalgebruikssituaties die de leerkrachten scheppen, wordt *aandacht besteed aan zowel de communicatieve, de expressieve als de ordenende functie van taal*.

Deze uitgangspunten krijgen vorm in het schrijven van een vrije of gebonden tekst en het bespreken, gebruiken en verspreiden van een tekst. De vrije tekst, de tekstbespreking en de studies hebben als uitgangspunt gediend voor het ontwikkelen van een aantal stelopdrachten en worden hieronder beschreven.

**De vrije tekst:** De kinderen bepalen zelf onderwerp en vorm. Het gaat er om dat kinderen hun eigen ideeën, ervaringen, gevoelens en fantasieën door middel van schriftelijk taalgebruik kunnen uiten en met anderen kunnen delen.

**De tekstbespreking:** Deze wordt zowel individueel, in groepjes, als in klasverband gedaan. Een bespreking heeft tot doel een tekst 'beter' te maken. Het is een gezamenlijke activiteit waarin kinderen leren hoe een tekst kan worden bekeken en mogelijk verbeterd. De auteur houdt wel altijd zeggenschap over zijn/haar produkt. Veranderingen worden alleen met toestemming van de auteur aangebracht.

**De studie:** Wij zijn er van uitgegaan dat de tekstverwerker bij meer dan alleen het moedertaalonderwijs gebruikt kan worden. Bij wereldoriëntatie schrijven leerlingen ook, bijvoorbeeld verslagjes en samenvattingen. Op deze

school worden dergelijke activiteiten 'studies' genoemd.

## Stelopdrachten met de tekstverwerker<sup>1</sup>

Na de beschrijving van de teksten en besprekingen bij het Freinet-onderwijs, gaan we verder met de daarvan afgeleide stelopdrachten.<sup>2</sup> Eerst worden de stelopdrachten behorende bij de vrije tekst weergegeven (opdracht 1 en 2). Daarna volgen de ervaringen hiermee. Onder het kopje 'tekstbespreken' komen opdracht 3 en 4 aan de orde. Ook hier wordt vermeld hoe de uitvoering in de praktijk verliep.

### De vrije tekst

*Opdracht 1* was het schrijven van een vrije tekst op de tekstverwerker. Als de tekst 'af' is, bespreekt de leerkracht deze met de leerling. De leerling reviseert vervolgens de tekst op de tekstverwerker. Indien nodig volgt daarna nog een tweede bespreking.

*Opdracht 2* was het samen schrijven van een tekst. De voorwaarde voor deze opdracht is dat leerlingen iets gezamenlijks hebben om over te schrijven. Dit kan een ervaring zijn, maar samen een verhaal bedenken is ook een mogelijkheid. Als de tekst klaar is, wordt deze besproken en gereviseerd.

### Praktijkervaringen

Het volgende is het begin van een tekst, geschreven door twee leerlingen uit de bovenbouw (10 en 11 jaar). Er is bijna drie uur aan gewerkt (binnen deze tijd is de tekst ook besproken met de leerkracht). Deze leerlingen zijn lang bezig geweest met typen, namelijk twee uur en een kwartier. Dit heeft enerzijds te maken met het 'langzame typen' van de leerlingen en anderzijds met de intensiteit van de samenwerking. Deze leerlingen praatten over de zinnen die ze om en om intypten. Tijdens het typen werd daarom ook al veel gereviseerd. Dat bleek inhoudelijk het belangrijkste winstpunt van deze werkwijze.

---

### De slimme computer

Er was eens een computer. Een hele slimme computer. Hij was zo slim, niemand hoefde zijn toetsen in te drukken en toch kwamen er woorden op het scherm. Hij stond in het museum en maakte menukaartjes voor het restaurant: De Vissegraat. Maar hij vond zichzelf veel te slim om menukaartjes te maken. Dus verliet hij het museum en trok de wijde wereld in!! Als eerste kwam hij een computergek tegen. Die zei: 'kom mee, een wandelende computer zal ook wel heel slim zijn!!!!' En hij nam de computer onder zijn arm en ging naar zijn laboratorium. De man zette de computer op tafel en zei: 'als jij slim bent moet je kunnen praten zonder dat iemand je toetsen aanraakt!' 'Oh, oh' dacht de computer maar hij zei niets! Na een uur en drie kwartier, had de computer nog niets gezegd!! De man gaf het op en smeed hem op straat. 'Oef, dat hebben we ook weer gehad' dacht de computer en hij liep verder...  
door: Renee en Nora.<sup>3</sup>

---

Alle tweetallen die samen een vrije tekst schreven, overlegden veel en bepaalden samen de inhoud van de tekst. Zo werd een stukje taalbeschouwing in de werkwijze geïntegreerd.

---

*Een passage uit het gesprek van Renee en Nora:*

Nora: Jammer dat we geen 'zij' hebben gezet.

Renee: Waarom?

Nora: Dan was de computer een zij geweest.

Renee: Mmm.

Nora: Ja, dat vind jij niet erg.

---

De leerlingen vonden het in het begin wel wat vreemd om een 'vrije' tekst samen te schrijven, omdat ze zoiets nooit eerder hadden gedaan. Ze begonnen dus wat onwennig aan de opdracht. Dat ging echter gauw over. Over het algemeen hadden ze er veel plezier in. Vaak werden er uit eigen beweging afspraken gemaakt over het typen. Meestal werd gekozen voor het om beurten typen van een zin. Dit ging vaak goed, maar niet altijd. Af en toe lagen leerlingen met elkaar in de clinch over wie er mocht typen. Soms begonnen leerlingen elkaar tegen te werken; de een speelde bijvoorbeeld met de muis<sup>4</sup> zodat de ander niet meer kon doortypen. Ook kwam het voor dat de ene leerling de ander overheerste. Dit gebeurde als een leerling sneller kon typen of meer wist van het programma, maar ook als

hij/zij beter was in spellen en/of het formuleren.  
Het schrijven van individuele teksten nam minder tijd in beslag (gemiddeld een uur). Veelal bleken deze verhalen ook ongeveer de helft korter te zijn dan een verhaal geschreven door een tweetal.  
Hieronder staan de eerste en tweede versie van een vrije tekst, geschreven door een leerling uit groep 4. In dit voorbeeld is duidelijk te zien hoe de eerste en tweede versie van elkaar kunnen afwijken. De veranderingen in deze tekst zijn uitgevoerd na een bespreking met een leerkracht gericht op de formele en inhoudelijke aspecten ervan.

---

Op de klasseavond.  
We hadden een klasseavond.  
Ik deed drie dingen. Het allereerste deed ik een verhaal. En dat verhaal heette de dood.  
Als tweede deden we een liedje en die heette: 'ze ziet me niet.'  
en als derde een toneelstuk  
en het ging over een meisje die wakker werd.  
(1e versie) *Dorien, groep 4, 7 jaar*

.....Op de klasseavond.....

We hadden een klasseavond. Er waren allemaal optredens.  
  
Ik deed met drie dingen mee. Simone v.d. Burg las een verhaal voor en dat verhaal heette: 'de dood.'  
Nonja en ik deden er een toneelstukje bij.

Als tweede zongen Nonja en ik een liedje en dat heette:  
'Ze ziet me niet.'

Als derde deden we een toneelstuk dat ging over een meisje dat wakker werd.  
(2e versie) *Dorien, groep 4, 7 jaar*

---

Leerlingen waren zeer te spreken over het schrijven van een vrije tekst op de tekstverwerker, zowel individueel als samen. Bij het schrijven van een vrije tekst op papier moeten er een tekst-klad en een tekst-net geschreven worden. Op de tekstverwerker hoeft maar één keer een tekst te worden ingetypt. Deze tekst kan op het scherm net zo lang bewerkt worden tot het gewenste resultaat is bereikt. De kinderen vonden dit een voordeel: 'Het is niet leuk om je eigen tekst over te schrijven. Dan

ken je je tekst al. Al dat geschrijf!' Bovendien krijg je er 'zo'n mooie arm' van. Enkele leerlingen vonden het samen-schrijven vermoeiend: 'Je moet veel praten en soms ben je het ook niet met elkaar eens.'

### De tekstbespreking

*Opdracht 3* was het om beurten schrijven aan een verhaal.  
In deze opdracht begint een leerling een fantasie-verhaal. Het hangt van het niveau van de leerling af hoe lang de tekst wordt. Elke leerling kijkt het zelf geschreven gedeelte eerst na en brengt, indien nodig, veranderingen aan voordat de volgende leerling met de tekst verder gaat. Als het verhaal klaar is, wordt het met het hele groepje (meestal drie leerlingen) besproken en veranderd. Er wordt dan vooral aandacht besteed aan de verhaallijn en de schrijfstijl van de leerlingen.  
In *opdracht 4* reviseren leerlingen elkaars werk om te oefenen in het leren geven van (schriftelijke) opbouwende kritiek op het werk van een medeleerling. Daarnaast is ook het leren gebruiken van die kritiek om de eigen tekst te verbeteren een doel. De leerling die begint, schrijft een tekst over een 'gezamenlijk' onderwerp (dus geen vrije tekst) op de tekstverwerker. Daarna kopieert de leerling deze tekst tweemaal op de tekstverwerker, zodat er drie identieke teksten na elkaar op de schijf staan. Twee andere leerlingen lezen ieder een van die teksten en reviseren die tekst. De eerste leerling bekijkt dan de twee voorstellen tot verandering en de oorspronkelijke versie en besluit op grond daarvan welke veranderingen in de eigen tekst wenselijk zijn. Vervolgens voert hij/zij deze uit. Daarna kan een groepsbespreking volgen, maar dat is niet noodzakelijk.

In de praktijk voldoen de eerste drie opdrachten goed.  
Het vervolgverhaal is geschikt om op de tekstverwerker te doen; de opdracht verliep prima. Leerlingen hadden alleen wat meer ondersteuning nodig dan bijvoorbeeld bij het schrijven van een eigen (vrije) tekst. Ze hadden behoefte aan praktische aanwijzingen over hoe aan een bestaande tekst verder kon worden geschreven. Want het blijft natuurlijk moeilijk om op een tekst van een ander verder te 'borduren'. Het is daarom belangrijk dat de eerste tekst duidelijk is. Bij een groepje leerlingen

was dit niet het geval. De tekst van de eerste leerling was enigszins onsamenhangend. De leerlingen die er verder mee moesten werken, wisten daarom niet zo goed wat ze er mee aan moesten.

Wat betreft de groepsbespreking is gebleken dat deze beter *niet* achter de computer kan plaatsvinden. Het is handiger dat leerlingen de tekst op papier lezen en deze vervolgens met de leerkracht op een aantal punten bespreken. Het toetsenbord en de muis leiden de leerlingen dan niet af, zodat iedereen betrokken blijft bij het gesprek. Door leerlingen in de gelegenheid te stellen elkaar vragen te stellen, worden ze gestimuleerd tot het verhelderen van de inhoud om zodoende te komen tot een inhoudelijk betere tekst.

Als de veranderingen globaal zijn vastgesteld (en op de printeruitdraai zijn geschreven), kan het reviseren achter de computer beginnen. Dit groepsproces is ook belangrijk. Tijdens het reviseren komen de leerlingen namelijk op nieuwe veranderingen. Wel is het noodzakelijk om tijdens dit reviseren een taakverdeling te laten maken. Dus: wie geeft de aanwijzingen, wie bedient het toetsenbord en de muis en wanneer moet er eventueel worden gewisseld.

Opdracht 4 is niet succesvol gebleken. Het aanbrengen van veranderingen in het verslag van iemand anders is geen eenvoudige opdracht. Er moet rekening gehouden worden met de structuur, inhoud en stijl van de eerste tekst. Leerlingen vonden dit een enorme klus. Hieronder staat een fragment uit zo'n eerste tekst. De auteur (een leerling uit groep 6) had als opdracht een verslag te schrijven over een schoolkamp. In het onderstaande fragment wordt een bosspel uitgelegd.

---

(...)

Zo ging het spel:

Er waaren 3 groote mensen verstoppt en 2 ergens bij een boom.

aan die boom hing een papier die werd om de 5 min. verwizelt.

En op dat papier was een puzzel en daar kwam steeds en letter uit,

en dat woord was: Blauwbaard.

(...)

---

Het zal duidelijk zijn dat het aanpassen van deze tekst niet eenvoudig en weinig zinvol is. Leerlingen die voor deze taak gesteld werden, hadden dan ook de neiging de gehele tekst te wissen en opnieuw te beginnen. Een tweede probleem diende zich aan bij de individuele en/of groepsbespreking. Het praten over drie of vier verschillende versies vergde een (te) hoog abstractieniveau van de leerlingen. Dit wil zeggen dat de kritiek, die in de verschillende versies op verschillende wijze was verwoord, door de leerlingen moest worden samengevat en naar eigen inzicht worden gebruikt. Een tekstbespreking als deze stelt hoge eisen aan de leerlingen en de leerkracht. (Hoe breng je als leerkracht de kritiek op een leuke, duidelijke en zinvolle wijze over op de leerling(en)?)

Deze opdracht was dus te hoog gegrepen. Daarnaast zeiden leerlingen dat ze het een rare opdracht vonden: 'Je gaat toch niet zomaar iets in de tekst van een ander veranderen!' De motivatie van de leerlingen was dan ook minder dan bij de overige opdrachten.

Tot nu toe zijn alleen de opdrachten die gebaseerd zijn op de vrije tekst en de tekstbespreking aan de orde gekomen. Een aantal andere stelopdrachten had betrekking op gebonden teksten in het kader van studies. Na de beschrijving van deze (taal)activiteit, volgen de stelopdrachten 5, 6 en 7 en de ervaringen.

## De studies

Alle onderwerpen die de belangstelling van de leerling hebben, komen in aanmerking voor een studie. De eerste stap is het verzamelen van de al aanwezige kennis over het onderwerp met brainstorm- en associatie-oefeningen. (De produkten die hieruit ontstaan heten 'woordveld' en 'wat ik al weet'.) Hierna wordt het onderwerp afgebakend door middel van 'rubriceren'. De 'vragen' die de leerling heeft (of bedenkt) over het onderwerp worden opgeschreven. Bij het vinden van de 'antwoorden' worden verschillende bronnen gebruikt. De gevonden informatie wordt 'samengevat' en opgeschreven of op een andere manier vastgelegd (bijvoorbeeld tekening, film, foto's, verhaal). Het laatste onderdeel is het 'laten zien' van/vertellen over de studie aan de rest van de groep.

De studie heeft als doel leerlingen te leren in-

formatie te verwerven, te verwerken en te presenteren.

*Opdracht 5* is dat leerlingen een gedeelte van hun studie op de tekstverwerker maken. Dit kan zowel individueel als met een groepje. Bij deze opdracht horen het direct (samen) achter de computer maken van een verslagje, samenvatting en fantasieverhaal over het studieonderwerp. De vragen en de gevonden antwoorden kunnen ook worden ingetypt. Nadat een tekst klaar is, wordt deze besproken met de leerkracht en gereviseerd door de leerlingen.

In *opdracht 6* maakt de leerling een beschrijving van het onderwerp van de studie zonder dat onderwerp te noemen. Aan de hand van de printeruitdraai proberen andere leerlingen dit te raden. De leerling moet net zolang aan de tekst sleutelen tot hij voor alle leerlingen duidelijk genoeg is. Om organisatorische redenen was het helaas niet mogelijk deze opdracht uit te voeren.

Het schrijven van een brief in het kader van een studie was *opdracht 7*. In deze brief vraagt de leerling informatie om zodoende de vragen over het studieonderwerp te kunnen beantwoorden. De brief wordt besproken en gereviseerd. De printeruitdraai wordt verstuurd.

### Praktijkervaringen

*Opdracht 5* beviel de leerlingen goed. Leerlingen begonnen er enthousiast aan en dat enthousiasme bleef. Als leerlingen samen aan een opdracht werkten, werd er vaak druk gediscussieerd over de inhoud en de formulering van woorden en zinnen. Het kwam echter ook voor dat leerlingen nauwelijks overleg pleegden over hetgeen ze intypten. Dit was bijvoorbeeld het geval bij twee meisjes uit de middenbouw, die een verslag schreven over een bezoek aan een museum. De beide dames vonden het een vervelend uitstapje en hadden daarom geen zin om er over te schrijven. Onafhankelijk van elkaar typten ze om de beurt een zin in. Door gebrek aan interactie werd de uiteindelijke tekst onsamenhangend. Een aantal onderdelen van *opdracht 5* kan beter op papier plaatsvinden, zoals bijvoorbeeld: het maken van een woordveld of het in rubrie-

ken verdelen van woorden, vragen of antwoorden. Dat is eenvoudiger en gaat veel vlugger. Het schrijven van een brief (*opdracht 7*) bleek een prima activiteit. De leerlingen maakten gebruik van de revisie en opmaakmogelijkheden van het programma. Door de lay-out-mogelijkheden konden de leerlingen een brief ook tijdens en na het schrijven 'volgens de regels' opstellen. Ter illustratie is hieronder een brief opgenomen die geschreven is door een leerling uit groep 6 (10 jaar).

---

Utrecht 30-5-1988

Beste HMS trainer, leraar. Omdat ik heb gehoord dat U veel van honkbal afweet, schrijf ik deze brief. Op school doe ik een studie over honkbal. Maar nou heb ik op twee vragen geen antwoord. Dat zijn de vragen:

Hoe is honkbal ontstaan? en  
Wie heeft honkbal uitgevonden?

Wilt U op deze vragen antwoord geven, door mij een brief terug te schrijven?

Groetjes en alvast bedankt,

Bas de Waag  
(volgt adres school)

---

De ervaringen die tot nu toe zijn besproken, richten zich op de diverse stelopdrachten afzonderlijk. Meer algemene opmerkingen ten aanzien van het werken op de tekstverwerker komen nu aan de orde.

### Algemene ervaringen

Wanneer uiteindelijk de laatste letters van een tekst waren ingetypt, wilden de leerlingen meestal meteen gaan printen (op een enkeling na die de tekst nog even naliep op spelfouten). Op ons verzoek werd de tekst nog eens nagelezen en indien nodig verbeterd. Leerlingen moesten wennen aan het idee een tekst op de computer te veranderen, vooral als dit veranderingen van inhoud en betekenis betrof. Ze waren wel verbaasd over het feit dat revisies zo eenvoudig uit te voeren waren. Naarmate ze langer met de tekstverwerker werk-

ten, ontdekten ze steeds meer het gemak ervan.

Alle leerlingen vonden het leuk om op de tekstverwerker te werken: 'Het is leuker dan schrijven; schrijven is zo gewoon.' Daarnaast werd het makkelijk kunnen verbeteren van foutjes in de tekst als handig ervaren. De kinderen waren met name te spreken over het uiteindelijke resultaat: de uitgeprinte tekst. 'Het is netter. Als je schrijft wordt het nooit zo netjes.'

---

*Een brief naar een vriend of vriendin, zou je die liever schrijven of typen?*

H: Ik denk dat ik hem liever zelf zou schrijven want dat vind ik gezelliger. 't Is niet zo koud, niet zo saai. Een brief naar de minister zou ik wel willen typen. Een brief naar een vriendin zou ik liever schrijven want als ik er dan stikkertjes bij plak, past het er beter bij.

*Wat denk je dat mensen liever lezen: een geschreven of een getypte tekst?*

S: Ik denk een geschreven tekst omdat als je typt je niet meer kan zien van wie de tekst nou was. Iedereen kan zijn naam er wel onder zetten.

R: Ik wil een getypte tekst omdat die het duidelijkste is, denk ik.

H: Ja, want sommige handschriften kun je niet goed lezen.

---

## Aandachtspunten

Aan de hand van onze ervaringen met kinderen die gewerkt hebben met de tekstverwerker, hebben we een aantal aandachtspunten voor het gebruik van de tekstverwerker in het basisonderwijs opgesteld.

### Praktische en technische punten

*Plaats de computer onder direct bereik van de leerkracht.*

Door de computer in de klas of in een ruimte daar vlakbij te plaatsen, heeft de leerkracht overzicht en kan hij/zij inspringen wanneer dat nodig is.

*Laat leerlingen niet langer dan 30 minuten achter de computer werken.*

Hiervan kan worden afgeweken bij leerlingen die zich erg goed kunnen concentreren. Voordat leerlingen stoppen is het belangrijk ze de

tekst nog eens te laten nalezen. In een volgende sessie kan de tekst (mits hij af is) worden besproken en gereviseerd. Een voordeel hierbij is dat leerlingen weer 'fris' naar hun tekst kunnen kijken.

*Let op een goede taakverdeling en een adequate groepssamenstelling.*

Als leerlingen samenwerken op de tekstverwerker, let er dan op welke leerlingen je bij elkaar zet. Kunnen ze even snel typen? Hoe groot is het verschil in niveau (spelling, interpunctie)? Zijn het kinderen van wie je verwacht dat ze goed kunnen samenwerken?

*Bespreek de 'computertekst' bij voorkeur niet achter de computer.*

Door de bespreking elders te laten plaatsvinden, zullen leerlingen niet afgeleid worden door de apparatuur. Bovendien is het veel prettiger een tekst op papier in plaats van op het scherm te lezen (in verband met het overzicht).

*Laat leerlingen voor het werken op de computer kennis maken met het toetsenbord.*

Door een (oude) typemachine in de klas te plaatsen, kunnen kinderen ervaring opdoen met typen. In groep 3 en 4 kunnen leerlingen beginnen met het intypen van kleine tekstjes. De instructie (voor het leren omgaan met de tekstverwerker) zal dan minder tijd kosten. Leerlingen die al over enige typevaardigheid beschikten, pikten onze (mondelinge) instructie eerder op. We denken dat vertrouwdheid met het toetsenbord de aandacht van de leerlingen minder op het typen en meer op het bewerken van de tekst zal richten.

*Zorg voor kindvriendelijke apparatuur.*

De monitor, het toetsenbord, de computer en de computertafel moeten tegen een 'stootje' kunnen. (Geen steekers die makkelijk losschieten, niet te veel loshangende draden, met andere woorden: een gemakkelijk te verplaatsen compact geheel.)

Bij programma's die met een muis worden bestuurd, staat op het scherm een uit vakjes opgebouwde menubalk. Door met de muis een vakje aan te wijzen, kan men een soort 'ladekast' uitrollen (dit wordt wel uitrolmenu genoemd). Dit soort programma's is door hun visuele overzichtelijkheid heel aantrekkelijk, ook voor jonge kinderen. Overigens zullen alle

basisscholen in het kader van het PRINT-project in 1992 worden voorzien van een dergelijke configuratie. (Dat wil zeggen: in ieder geval één computer per 60 leerlingen.)

#### *Zorg voor kindvriendelijke programmatuur.*

Tekstverwerkersprogrammatuur is er in alle soorten en maten. Voor kinderen is het vooral belangrijk dat de handelingen eenvoudig en eenduidig uit te voeren zijn. De mogelijkheden in het programma moeten een doeltreffende bewerking van de tekst mogelijk maken (bij sommige kinderprogramma's is dit niet het geval).

Andere technische punten waarop gelet kan worden bij het uitkiezen van een programma voor kinderen zijn bijvoorbeeld:

- een goede beveiliging, zodat teksten niet door een onverhoedse handeling kunnen worden gewist;
- aanduidingen van functies en mogelijkheden in het Nederlands;
- menu-gestuurd, zodat er geen commando's uit het hoofd hoeven te worden geleerd.

---

#### *Wat wil je liever: heel goed leren schrijven of heel goed leren typen?*

G: Het ligt er aan wat voor typemachine... Als het een elektrische typemachine is, dan zit er typ-ex in. Maar als typ-ex er niet in zit, dan moet je het er steeds tussen doen... Ja, dan schrijf ik nog liever. S: Ik wil liever leren schrijven want dat heb je meer nodig want niet iedereen heeft... ehh. Als je bijvoorbeeld aan het werk bent en je hebt alleen een potlood en geen computer, dan kun je alleen maar schrijven. Schrijven lijkt mij belangrijker.

M: Ja, ik wil ook liever leren schrijven. Zonder typemachine gaat het veel vlugger en handiger.

G: Misschien is de toekomst ook wel anders. Dan lopen mensen met zo'n klein typemachinetje op zak in plaats van met potlood en papier.

---

#### *Besteed voldoende aandacht aan de instructie.*

In de eerste plaats zal men aandacht moeten besteden aan de instructie. Het inschakelen van ouders is een mogelijkheid die het overwegen waard is, maar leerlingen kunnen elkaar ook goed wegwijs maken op de computer. (De leerlingen uit ons onderzoek hebben slechts een korte mondelinge instructie gekregen.)

Als leerlingen voor het eerst gaan werken met de tekstverwerker kan worden volstaan met

een instructie over de basismogelijkheden. Daartoe rekenen wij de volgende toetsen: backspace, delete, return, shift en spatiebalk. En de volgende mogelijkheden: invoegen van tekst, scrollen (het opschuiven van tekst op het scherm) en eventueel het werken met blokken. Het is aan te raden de leerlingen vrij vlug te leren hoe ze de apparatuur zelfstandig kunnen bedienen. Dit houdt in: computer aan- en uitzetten, programma starten en stoppen, werkbestand opzoeken, bewaren en printen. Dit zal ertoe bijdragen dat leerlingen het gevoel krijgen greep te hebben op de computer.

#### *Didactische punten*

##### *Besprek teksten.*

Bij het bespreken van teksten is het allereerst belangrijk aandacht te schenken aan hetgeen het kind met/in de tekst wil zeggen. Er zullen leerlingen (en leerkrachten) zijn die er niet aan gewend zijn om een tekst op een dergelijke manier te bespreken.

Bovendien zullen leerlingen in het begin (van het gebruik van de tekstverwerker) nog niet optimaal vertrouwd zijn met de mogelijkheden van het programma. Om deze redenen is het misschien aan te bevelen leerlingen eerst kleine veranderingen te laten aanbrengen (in het gesprek komt de inhoud dan *wel* aan de orde), zoals het toevoegen van woorden en het verbeteren van spelling- en interpunctiefouten. Later, wanneer leerlingen gewend zijn aan deze manier van werken, kan het accent meer op de inhoud komen te liggen. Dit wil overigens niet zeggen, dat er dan geen aandacht meer besteed wordt aan de 'taalregels'. Punten die je in een bespreking aan de orde kunt stellen, zijn te vinden in het schoolwerkplan van de Nieuwe Regentesseschool.

##### *Geef een functie aan teksten.*

De uitgeprinte tekst is netjes en leent zich er dus voor om door anderen te worden gelezen. Bovendien heb je geen last van onleesbare handschriften. Je kunt teksten bijvoorbeeld aan de muur in de gang hangen, voor wachtende ouders; teksten kunnen aan medeleerlingen worden voorgelezen, ook in een andere klas; een tekst kan in de schoolkrant maar ook in een plaatselijk blad worden geplaatst; brieven stuur je natuurlijk op aan de geadresseerde; en teksten gebundeld tot boekjes kunnen in de schoolbibliotheek gebruikt



worden.

*Gebruik de tekstverwerker om direct teksten op te laten schrijven.*

Bij het overtypen van een (eigen) tekst wordt er geen gebruik gemaakt van de specifieke mogelijkheden van het programma. Overtypen heeft slechts zin als de tekst in een zodanig stadium verkeert dat verdere bewerkingen nog nodig zijn. Het direct laten schrijven van een tekst op de tekstverwerker heeft als voordeel dat leerlingen al in de beginfase van het schrijven veranderingen kunnen aanbrengen, zonder dat het een 'rommeltje' wordt.

*Introductie vrije tekst.*

Wellicht is het een goed idee om de introductie van de tekstverwerker aan te grijpen om een begin te maken met het laten schrijven van vrije teksten. Het is een heel proces om leerlingen dit te leren. Door leerlingen teksten te laten schrijven over dicht bij hen staande onderwerpen (bijvoorbeeld gebeurtenissen op school) en ze te bewegen tot het weergeven van hun meningen c.q. gevoelens daarover, kan hier een start mee worden gemaakt. (Zie voor suggesties Dellensen & Lentz 1987.)

*Als leerlingen in tweetallen een tekst op de tekstverwerker schrijven, let dan op de interactie.*

Interactie over de tekst is nodig om tot een eindproduct te komen dat beide leerlingen naar de zin is. Het is niet duidelijk of de 'hoeveelheid' interactie het aantal veranderingen positief of negatief beïnvloedt (onderzoeken spreken elkaar hierin tegen). Onze ervaring is dat leerlingen *mondeling* veel reviseren. Dat wil zeggen dat ze, alvorens ze een zin intypen, deze eerst uitvoerig bespreken. De uiteindelijk ingetipte zin is dan meestal zo goed, dat verdere verbeteringen niet meer nodig zijn. Nog een laatste opmerking: Het doel van het gebruik van de tekstverwerker is het bewerken van teksten. Kunnen leerlingen *niet* samenwerken dan kan dit doel *niet* bereikt worden; de tekstverwerker is er niet voor bedoeld om leerlingen te leren samenwerken.

---

*Is het leuker om alleen of met z'n tweeën op de computer te werken?*

M: Even leuk. Alleen kun je je beter concentreren.

Met z'n tweeën kun je hartstikke lol trappen.

H: Eerst dacht ik liever alleen. Maar soms had ik geen zin en dan dacht ik gelukkig doe ik 't niet alleen, dan kan zij tenminste ook wat doen.

N: Liever alleen want dan heb je meer te doen en let je ook meer op. Anders moet je steeds wachten als die ander een zin doet en dan doe jij een zin en dan hij weer.

---

## Slot

De ervaringen met de geschreven stelopdrachten hebben ons een aantal antwoorden gegeven op vragen ten aanzien van het gebruik van de tekstverwerker bij het stelonderwijs. Tijdens het onderzoek zijn er echter nog veel meer vragen gerezen die ons inziens om nader onderzoek vragen. Eén daarvan is een kwalitatieve vergelijking tussen schrijven op de tekstverwerker en schrijven met pen en papier. Zijn er verschillen, en zo ja op welke punten? Gaan leerlingen met een tekstverwerker *gemotiveerder* schrijven? En is dit van blijvende aard? Zijn er veranderingen in het *schrijfproces*? Als ze op de tekstverwerker schrijven, wordt er dan al tijdens het schrijven meer veranderd? Wat voor soort veranderingen zijn dat? Zijn er veranderingen in het *schrijfproduct*? Worden de teksten anders van vorm (bijvoorbeeld opbouw, woordkeuze, zinsstructuur, lengte)? Gaan kinderen (meer) reflecteren op hetgeen ze schrijven als ze samenwerken? De motivatie van de leerlingen in ons onderzoek werd natuurlijk gedeeltelijk bepaald door de nieuwigheid van de tekstverwerker op de school. Dit soort motivatie lijkt ons niet de beste, daar zij tijdelijk is. Door leerlingen op de tekstverwerker *functionele* teksten te laten schrijven en deze ook te bespreken en te laten veranderen, kan een schrijffattitude bij leerlingen worden ontwikkeld die diepgaander is. Op de school waar wij onderzoek deden, wordt op deze manier met teksten gewerkt. Nu, een jaar later, schrijven de leerlingen nog steeds met veel plezier en enthousiasme teksten op de computer.

Door de tekstverwerker te gebruiken op de hiervoor beschreven wijze, kan deze iets toevoegen aan het stelonderwijs, namelijk dat

leerlingen beter leren 'schrijven'. Dit effect is volgens ons ook te bereiken op andere scholen indien rekening wordt gehouden met de in dit artikel genoemde aandachtspunten.

---

*Hoe vonden jullie het nou om een tekst op de computer te schrijven?*

A: Eerst dacht ik: 'Leuk een tekst op de computer!' Later dacht ik: 'Wat duurt 't toch lang, had ik het maar geschreven.'

H: Het werd na een tijdje heel normaal.

G: Ja, net als lezen: als je het net kan wil je heel veel boeken lezen.

H: Toen vond ik het dus niet leuk meer. Ik denk dat je het moet afwisselen. Om de maand blijft het leuk.

R: In 't begin is het leuk. Na een tijdje wordt 't net als een tekst schrijven; een beetje saai dus.

---

#### *Noten*

- 1 Er is gewerkt op twee Atari's met het programma 'First Word Plus'.
- 2 Zie voor doelstelling en verantwoording onze doctoraalscriptie. (Singerling & Van Slageren 1989.)
- 3 In dit artikel zijn de namen van leerlingen gefingeerd.
- 4 Een muis is een apart aan te sluiten bedienings-element waarmee snel een aantal commando's is te geven.

#### *Literatuur*

Dellensen, P. & L. Lentz *Taaldrukken, verder dan zeggen en schrijven* Baarn, Bekadidact, 1987

Singerling, Pyrrha & Krista van Slageren *Stellen met de tekstverwerker: meer aandacht voor het schrijfproces* Doctoraalscriptie, Amsterdam, 1989